

MONOGRAFIES I RECERQUES

Precedents de la biblioteca de l'Ateneu Barcelonès (1800-1860)

Manuel Pérez Nespereira

HISTORIADOR

L 'acostament al sistema de biblioteques que reunia la ciutat de Barcelona abans del 1860¹ ha de remarcar, abans de res, la defensa d'una hipòtesi sobre la funcionalitat dels intel·lectuals a la societat liberal burgesa a la segona meitat del segle. Tot i que sovint ells es consideren, i els consideren els que seran els seus detractors, fills de la Il·lustració, el cert és que el seu paper a la societat canvia ràpidament i passa de ser el «*socio protector de la económica que hacía auténtica labor de educación popular*» a esdevenir «*el socio ateneista que pretendía, según los Estatutos, formarse en el estudio y difundir lo estudiado*»² i preparar-se per, en un futur proper, afegiríem nosaltres, dirigir la societat.

En aquest sentit a partir dels anys seixanta es produeix un doble procés de construcció d'espais de lectura; en primer lloc, sorgeixen o es

¹ Hem triat la data del 1860 no de manera capriciosa, sinó d'acord amb l'aparició, en dos anys consecutius, el 1860 i el 1861, de dos models culturals a l'àmbit català. El 1860 neix l'Ateneu Català i el 1861 l'Ateneu Igualadí de la Classe Obrera i l'Ateneu de la Classe Obrera de Barcelona, que exemplifiquen dos models conceptuals diferents respecte al fenomen cultural.

² Antonio RUIZ SALVADOR, *El Ateneo científico, literario y artístico de Madrid*, Madrid, Tamesis Books Limited, 1971, p. 20.

potencien centres d'alta cultura, amb biblioteques especialitzades els uns, com els casos de l'Acadèmia de les Bones Lletres o la futura biblioteca del Foment del Treball Nacional³, i un compendi dels avenços de caràcter més generalista com queda reflectit en els prestatges de l'Ateneu Català (1860), predecessor de l'Ateneu Barcelonès. En aquests centres s'obvien ja les vel·leitats redemptores per tal de donar lloc a un treball curós d'anàlisi i discussió dels nous corrents científics que abasten des de la paleografia fins a la sociologia, el dret, la parapsicologia, la filosofia, la política, l'economia... Si bé a la ciutat de Madrid, pel caràcter centralista de l'Estat liberal espanyol, l'Ateneu Madrileny feia alhora de centre de cultura i càtedra de l'oposició, a la ciutat de Barcelona aquesta segona opció restava buida i desenvolupava de manera més radical el seu compromís com a receptor i difusor de cultura.

Un segon espai de lectura s'obre al voltant de la necessitat de culturitzar les capes més populars de la societat. Comença la florida d'ateneus de diferent sort i mida, amb una implicació més gran o més petita dels sectors dominants de la societat. D'altra banda, en fer que les noves classes socials accedissin a un cert nivell de lectura, ergo de cultura, es veia com un factor que afavoriria l'assoliment de majors cotes de llibertat: «*Les conseqüències socials d'aquest fet van generar un seguit de reaccions en cadena en els diferents grups directores: Església, sindicats, empresaris, etc. [...] no es tractava només de quantificar un determinat nombre de centres dedicats a la lectura pública; [...] al darrere hi havia una ampla discussió social pròpia d'una societat en formació*»⁴. Montserrat Comas remarca en aquesta obra la data dels cinquanta com a punt d'inflexió a partir del qual els gabinets de lectura donen pas a les biblioteques, amb un component públic força més marcat. Tal com destaca, «*a partir dels anys cinquanta del segle XIX es produeix una doble especialització. D'una banda el llibreter*

³ Respecte a la primera, al llarg de l'escrit fitarem els diversos moments que ajudarien a la construcció del seu patrimoni tant bibliogràfic, com numismàtic i d'antiguitats vàries, i respecte al segon es pot consultar el catàleg de la biblioteca de l'IFTN de 1881.

⁴ M. COMAS I GÜELL, *Lectura i biblioteques populars a Catalunya*, pròleg de Manuel Jorba, Barcelona, Curial Edicions Catalanes, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001, p. 13.

se separa de l'editor, i de l'altra els gabinets de lectura esdevenen biblioteques, o bé són substituïts per aquestes. És interessant constatar que, des d'una perspectiva d'evolució de la lectura, el fet que es democratitzi es deu no tant a l'abaratiment dels costos d'edició i distribució, com al fet que se n'ha canviat la ubicació; és a dir no es limita a la individualitat de qui sap llegir, sinó que es fa en públic en llocs previstos per a compartir l'experiència lectora: gabinets de lectura... La lectura doncs esdevé vehicle de comunicació social i el salt és tan important com el que va suposar per als lectors del Renaixement disposar de llibres per poder llegir en solitari»⁵.

Tot i que es pot coincidir en la periodització del canvi funcional dels espais de lectura, no podem negligir l'impacte que en la societat burgesa barcelonina tenen tant la revolució del 1848 a París, com l'assassinat de Joan Sol i Padrís. En el primer cas, no se li escapa a l'intel·lectual del moment que quelcom de substancial està canviant en les revolucions. La defensa de l'ordre burgès es planteja ara des d'una òptica defensiva, i perd el caràcter revolucionari que tingué en explosions pretèrites. El protagonisme dels esdeveniments, tot i que encara sense un liderat clar, passa a ser propietat dels proletaris que a Barcelona i pobles del Pla es multipliquen d'acord amb el creixement fort i sostingut de la indústria catalana. Per acabar de fixar les seves pors, l'assassinat de Joan Sol i Padrís el 2 de juliol de 1855 enmig d'una vaga general de caràcter polític (prohibició de les associacions obreres) quan acabava de ser nomenat president de l'Institut Industrial (13 de juny), palesava a bastament que el perill de les masses descontrolades havia traspassat els Pirineus. En aquest sentit, la necessitat de reconduir l'educació obrera per un biaix més dúctil que la propaganda revolucionària, dóna pas a la creació de tot un teixit d'ateneus, cercles més o menys vinculats amb l'Església o amb filantrops burgesos, l'objectiu últim dels quals és l'encotillament de les poblacions obreres dins els motlles de la societat burgesoliberal.⁶

⁵ ÍDEM, p. 13.

⁶ Una relació dels ateneus i centres de lectura a Catalunya a: M. COMAS I GÜELL, *Lectura i biblioteques...* p. 178-196. Comptabilitza 314 centres de lectura a Catalunya entre 1796 i 1914, i tot i que podem assegurar que no hi són tots demostra com diu l'autora l'existència d'un complex tramutament d'espais de lectura, malgrat que el qualificatiu de públics l'atorga a només 99.

Des de la perspectiva històrica, i per tant cronològica, el marc de biblioteques que componien la ciutat de Barcelona en començar el segle XIX venia marcat per la influència pregona dels establiments religiosos i la migradesa dels recursos públics, més dedicats a guerres sovint de compromís que a fomentar la difusió de les «Luces» entre el sectors més modestos de la societat.

Les principals notícies que ens han arribat de l'estat dels centres de lectura pública passen per l'obra del canonge Jaume Villanueva i el seu germà Joaquim Llorenç⁷, en un viatge dut a terme entre 1802 i 1808⁸ i que qualifica de literari per a les esglésies de l'Estat espanyol. En concret el volum XVIII, consultable a la Biblioteca de Catalunya, està dedicat de manera quasi exclusiva a Barcelona.⁹ Convé ressaltar que aquest viatge pel Principat s'inicià a Tortosa el 1804, i per raons dels esdeveniments de l'època, només aconseguí reflectir l'estat de les esglésies del Principat, Mallorca i València.

Ja l'arribada a Tortosa ens palesa l'estat en què es troben les obres acollides a la catedral de la capital de l'Ebre, ja que li dol «*ver montones de libros tirados por los suelos, y sobre las mesas y comidos en gran parte de las goteras. No faltan en la biblioteca individuos capaces de remediar este daño; pero les acobarda lo basto de la empresa*»¹⁰. Tot aquest desencís i dolor per la quasi profanació del patrimoni cultural esdevé sorpresa colpidora en arribar a Barcelona. Aleshores la ciutat està mig convertida en un centre de cultura cosmopolita, no a causa de la intervenció de l'Estat sinó a partir de mutacions endògenes als sectors dominants de la societat capitalina. La Junta de Comerç havia iniciat dècades enrere una política

⁷ J. VILLANUEVA, *Viage literario a las Iglesias de España. Tomo XVIII. Viage a Barcelona*, Madrid, Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851.

⁸ E. SOLER PASCUAL, *El viaje literario y político de los hermanos Villanueva*, Biblioteca Valenciana, 2002.

⁹ Sobre el susdit viatge es poden consultar també com a fonts secundàries, i entre d'altres: F. MATEU I LLOPIS, *El "Viage Literario" del P. Villanueva y las Iglesias de Catalunya*, Barcelona, Imp. Elzeviriana y Lib. Camí, 1947.

J. ARNALL JUAN, *Los manuscritos, incunables y demás impresos de la biblioteca del convento de San José de Barcelona*, Resumen de la tesis presentada, ediciones de la Universidad de Barcelona, 1976.

¹⁰ F. MATEU I LLOPIS, *El "Viage Literario" del P. Villanueva...* p. 7.

d'obertura d'acadèmies tècniques i de plans de pensionats que formessin les generacions que havien de continuar, amb tendència a l'equiparació amb el continent europeu, el desenvolupament comercial, industrial i urbà.

El pare Villanueva cospa el pols d'una ciutat en franca i notòria arrencada en tots els ordres i sobretot l'existència, malgrat el mateix estat de les fonts de finançament, força feixugues, de la preparació dels joves per a aquest futur d'enlairament que s'albira amb claredat: *«Pocas ciudades hay que puedan presentar tantos auxilios para una Universidad como Barcelona. Cuatro bibliotecas públicas cuenta dentro de su recinto, es a saber: la del Seminario episcopal, la de los PP Dominicos, Franciscanos y carmelitas descalzos, bien provistas de libros y la última muy rica de códices manuscritos. Hay en ella varios establecimientos literarios que mutuamente pueden y deben estimularse en los progresos de su objeto, tales como la Academia de Bellas Letras, sucesora de la antigua de los Desconfiados, cuyo objeto es, nos dice, expurgar la historia catalana de las fábulas con que la han viciado nacionales y extranjeros; la Academia de Ciencias y Artes, que es como una Sociedad Económica de Amigos del País, y las acreditadas escuelas de Cirujía, Química y Matemáticas. Esto sin contar las de Gramática, Filosofía y Teología en el Seminario episcopal y casi todas las comunidades religiosas»*¹¹.

Però és que, a banda dels establiments de caràcter més «cultural», hi ha un àmbit empresarial, que ja hem descrit a dalt a manera d'esbós, que pugna per sortir del vagó de cua i fer-se un lloc entre les nacions més avançades, i que té el seu centre d'activitat a la Llotja, o casa de contractació, ja que, afegeix l'autor, *«ennoblece además a esta capital la casa llamada de la Llotja, o de contratación, donde el Consulado ha sabido reunir las escuelas de las nobles artes, frecuentadas diariamente por más de seiscientos discípulos, la de náutica, la de taquigrafía, de maquinaria y otras, expendiendo sobre los caudales que para esto se necesitan grandes sumas en los pensionados que por varios ramos está actualmente manteniendo en Roma, Florencia, París, Valencia y otras ciudades, donde brillan las artes»*¹². Per això, justament, considera

¹¹ J. VILLANUEVA, *Viage literario a las Iglesias de España. Tomo XVIII...*, p. 117 i 118.

¹² J. VILLANUEVA, *Viage literario a las Iglesias de España. Tomo XVIII...* p. 118.

l'absència d'universitat a la Ciutat Comtal un fre important al desenvolupament en què, per via del que avui en dia anomenem *societat civil*, estava immersa la ciutat. El pare Villanueva no ignora en absolut el caràcter de repressió cultural i càstig que hi ha al darrere del trasllat de la Universitat, o com ell diu els Estudis, a Cervera. Com tot, però, els arguments que justifiquen el seu allunyament no deixen de ser, ben analitzats, fútils, ja que els aldarulls i amotinaments, fruit de la sang jove i sovint influenciable dels joves, constituïen un perill tant en una ciutat gran com en una de petita; en canvi el retorn a Barcelona on floria el comerç de llibres, podia arribar a convertir els editors de Barcelona en els venecians i afirma per reblar la seva argumentació que les llums de les diverses institucions culturals es propagarien més un cop reunides en el punt central d'un estudi general.

Per fer referència a la que seria considerada la més important de les biblioteques monàstiques hem de cercar la informació a la tesi doctoral que M. Josefa Arnall dedica al convent de Sant Josep. La biblioteca del convent de Sant Josep fou considerada pública des del 1665, any en què rebé la donació del canonge José Jerónimo Besora, que deixava en el seu testament 5.573 volums que van incrementar els més de dos mil que ja atesorava des de la seva fundació pels volts de 1585.

Posseïa endemés fàbrica de «*fundición de letra e imprenta*», de la qual ens dóna notícia el llibre de comptes de la segona meitat del XVIII, segons el qual sabem que la procura provincial havia adquirit a l'administració general de l'ordre «*instrumentos y matrices para imprimir*», però sembla que el 1724 ja existia impremta a l'establiment.

Dedicà un catàleg-mostrari a Carles III (germà Joaquin de la Soledad) i el mateix germà aconseguí del rei Carles IV el títol de Reial Fàbrica.¹³

La resta de convents de què parlarem per tractar la creació de la Biblioteca Provincial i Universitària de la ciutat de Barcelona, atesoraven així mateix un volum important d'obres, però ja durant el període d'ocupació francesa, més en concret el 1810, i després de l'agregació de Catalunya a l'Imperi Francès es promulgà un decret en català en el qual es disposava la

¹³ M. Josefa ARNALL JUAN, *Los manuscritos, incunables y demás impresos de la biblioteca del convento de San José de Barcelona*, Resumen de la tesis presentada, Ediciones de la Universidad de Barcelona, 1976.

formació a Barcelona d'una biblioteca pública amb els llibres dels convents suprimits arran de la invasió del 1808 i dels emigrats, tot i que no arribà a obrir-se i es dubta que s'arribessin a reunir les obres. Era el primer senyal, però, que el temps de la cultura reclosa als monestirs i convents tenia data de caducitat.

Les primeres propostes del que seran las futures biblioteques es formen dins els anomenats *gabinets de lectura*, o bé espais privats d'editors i llibreters que feien préstec de les seves obres de vegades de franc, de vegades a canvi d'una quantitat de diners que era des del punt de vista del prestador més simbòlica que real; la relació que ens ofereix Montserrat Comas parla a bastament d'aquest caràcter, ja que dels vint-i-un llocs de lectura, hi ha sis «biblioteques» (la dels dominics, la dels mercedaris, la de Farmàcia, la Biblioteca Pública de Barcelona, la Provincial Universitària i la Biblioteca del Liberal Barcelonés), mentre que hi ha dotze anomenats *gabinets de lectura* i cinc sense una especial definició.

Cal destacar que la desamortització farà desaparèixer les dues biblioteques religioses, els volums de les quals aniran a engrossir la Provincial i posterior Universitària, mentre que molts dels gabinets tingueren la seva vida vinculada a l'esdevenir polític, sent com eren part d'un «complex» periodisticopolític. Són els casos dels gabinets d'*El Vapor*, *El Guardia Nacional*, *El Diario de Barcelona* i *El Genio*, i d'altres restaven vinculats a la millor o pitjor fortuna de les empreses editorials de què depenien.¹⁴

En l'aspecte descriptiu, l'obra de Montserrat Comas ens posa a l'abast una relació que, si bé no cobreix el cent per cent dels centres de lectura, sí que obre un ampli ventall per a l'investigador cultural. Això no obsta perquè calgui criticar amb tota la consideració envers el seu treball la definició d'aquests espais com a nuclis d'uns presents o futurs centres de lectura popular. En primer lloc, perquè els índexs mateixos d'analfabetisme de l'època allunyaven els sectors populars de la mateixa oferta¹⁵, i en segon

¹⁴ M. COMAS I GÜELL, *Lectura i biblioteques populars...* Per a referències sobre els anys i el material vegeu la nota 40. Per al nostre període, p. 178 i descripció des de p. 77 fins a la 81 (gabinets de lectura), i 83 en referència a la biblioteca provincial.

¹⁵ M. VILANOVA; X. MORENO, *Atlas de la evolución del analfabetismo en España de 1887 a 1981*, Madrid, CIDE, 1992. Sembla ser que les xifres d'analfabetisme a l'Estat espanyol l'any 1860 eren del 80% de la població, molt per sobre dels percentatges de França, Anglaterra o Alemanya. Amb tot les xifres durant el segle

lloc, perquè la dura realitat quotidiana prioritzava d'altres necessitats sobre la lectura. No serà fins al 1861, any de fundació de l'Ateneu Igualadí de la Classe Obrera i de l'Ateneu de la Classe Obrera de Barcelona, que es pugui parlar de la llavor d'un treball de culturització popular.

Legislativament, endemés, l'Estat havia dictat en el camp de les biblioteques fins al 1870 tres ordres que pretenien classificar i determinar el tipus de biblioteques i l'accés que d'acord amb cada tipologia tindria el lector. La Reial ordre de 17 de juliol de 1858 té com a importància pregonava haver creat el cos d'arxivers-bibliotecaris, i divideix les biblioteques en públiques (la Nacional, les universitàries —creades amb els llibres confiscats per R.O. de 22 de setembre de 1838 i obertes al públic per circular de 8 de juliol de 1861—, les provincials i les altres que pel seu institut o fundació hagin de ser destinades al servei del públic) i no públiques, la resta. Com que semblaria que aquesta classificació no resultava gaire aclaridora, per Reial Ordre de 12 de juny de 1867 les biblioteques passen a ser públiques o privades segons el seu fons quantitativament considerat: si atresorava més de cinc mil volums era pública i si no, privada. La terminologia *popular* no queda incorporada al lèxic oficial fins al Sexenni, ja que per Ordre de 18 de gener de 1869 es creen les biblioteques populars en determinar que cada escola havia de disposar d'una sala de lectura, que constituïria la matriu de la futura biblioteca, anhel encomiable, però que no arriba a fixar-se.

La Biblioteca Provincial i Universitària

El règim liberal triomfant a la monarquia hispana a partir de 1835, i amb els successius torns, poques vegades pacífics, moderats-progressistes, implicà en el camp cultural la desamortització dels llocs en els quals, com

XVIII havien de ser força semblants tot i que, segons Viñao Fraga, «*del siglo XVII al XIX se dan dos fases de estancamiento o regresión de la alfabetización, seguidas por otras expansivas: la primera entre 1620 y 1640, la segunda entre la Guerra de la Independencia y 1840*» (p. 62), per continuar unes ratlles més avall que «*Benassar atribuye este atraso a las desamortizaciones de Mendizábal i Madoz, que dismantelaron el aparato de enseñanza elemental auspiciado por las municipalidades, o en casos más raros por la Iglesia*». Com remarquen els autors, la llei Moyano del 1857 ja naixia desfasada en la seva programació en relació amb determinats països europeus, s'entén els més avançats.

dèiem suara, s'havia refugiat la cultura al llarg de l'Antic Règim a l'Estat espanyol. La desamortització dels convents implicà la posada al carrer d'una font bibliogràfica encara no prou estudiada i d'unes dimensions gegantines.

A banda de l'aspecte quantitatiu, crida l'atenció l'existència dins les sales conventuals de tota mena d'obres, de tot tipus de filosofies i de llibres que, sovint, estaven inclosos a l'índex d'obres prohibides per la mateixa Església. Amb tot el seu tarannà reaccionari, els religiosos, però, mantenien la seva tasca de custodis de la cultura, sovint malgrat les seves pròpies ordenances i els seus principis filosòfics i/o dogmàtics.

A més d'aquesta font, la recuperació de la Universitat per la ciutat de Barcelona el 1836 comportà la vinguda a la Ciutat Comtal dels migrats fons de la Universitat de Cervera, un assaig més reeixit en el seu pla repressiu de la cultura del Principat que per les seves fites científiques.

En resum, la nova biblioteca que d'antuvi començà sent provincial i universitària fins al seu definitiu estatus universitari s'engegà amb materials provinents de dos blocs principals més un seguit de col·leccions que foren incorporades ja força avançat el segle.

En primer lloc, la Universitat de Cervera aportà al fons de la nova biblioteca uns migrats 1.600 volums¹⁶.

El gruix important restà format pels fons dels convents i institucions religioses desamortitzats. A la ciutat de Barcelona n'hi havia el 1836 un total de cinc.

- 1.- El de Santa Caterina, regentat pels dominics, reunia 20.000 volums.
- 2.- Els carmelitans descalços ocupaven el de Sant Josep, d'on s'obtingueren més de 10.000 volums.
- 3.- La Biblioteca Mariana del convent dels franciscans n'atresorava uns 13.000.
- 4.- El convent dels agustins descalços en guardava vora els 15.000.

¹⁶ Parlarem sempre de volums i no de llibres o obres, ja que en els catàlegs consultats sovint apareix una minva de la quantitat amb relació a les relacions més corrents. Vegeu el catàleg de la fusió entre l'Ateneu Català i el Cercle Mercantil Barcelonès, i en general es pot calcular una ràtio de 2,5 volums per obra. Una ràtio que plantejo no com a dogma de fe sinó com a eina que ens permeti apropar-nos a la realitat dels fons estudiats, quantitativament i qualitativa. Així, el susdit catàleg està compost per 924 obres en 2.494 volums.

5.- El convent de la Mercè era el més modest, amb uns 6.000, amb tot, més de tres vegades més que la biblioteca de la universitat ceriverina.¹⁷

Sembla ser que tot aquest volum bibliogràfic estava catalogat per matèries i autors.

En darrer terme hi hagué un seguit d'aportacions puntuals. Així, de la catedral de Girona, i malauradament sense poder precisar una data, Marià Aguiló obtingué per 1.000 rals 54 manuscrits en pergami que es trobaven en possessió d'un drapaire. El 1881, i per donació del duc d'Osuna, arribà una nova i important remesa, i per via més oficial la Biblioteca Nacional féu lliurament de 5.392 gravats i estampes que estaven duplicats en la seva col·lecció.

Una comissió formada amb data de 24 d'agost de 1835, havia estat constituïda per tal de tractar de les obres de les biblioteques desamortitzades, i estava integrada per Joan Agell, Josep Arrau, Josep Antoni Llobet, Antoni Monmany i Andreu Pi i Arimon.

«Al principio se designó como depósito central el que había estado convento de los Capuchinos, pero más tarde fueron transportados al exmonasterio de San Juan a fin de formar una biblioteca pública. Por la R.O. del 22 de septiembre de 1838 las bibliotecas públicas habían de correr a cargo de la Universidad, pero por aquellas fechas se hallaba situada en el convento del Carmen y no poseía lugar adecuado para albergar tan gran fondo bibliográfico, por lo que una nueva R.O. de 25 de abril de 1839 la destinó como Pública y Provincial en el piso principal del exmonasterio.

Abrió las puertas al público el 2 de abril de 1840, pero por circunstancias políticas del 18 de julio del mismo año pasó este establecimiento a cargo del ayuntamiento. Así transcurrió hasta 1847, que por una nueva R.O. se hizo el traslado al edificio actual, ocupando al principio toda el ala del primer piso paralela a la calle Aribau hasta 1927»¹⁸.

Com hem indicat, en un primer moment la Biblioteca fou alhora provincial i universitària, però aquest doble caràcter es resolgué aviat¹⁹. El

¹⁷ Pel que fa a la Biblioteca Universitària fem servir el llibre i les converses amb Jordi Torra: S. ALCOLEA, D. LAMARCA, P. LLOPART, J. TORRA, *La biblioteca de la Universitat de Barcelona*, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona (PUB), 1994.

¹⁸ M. Josefa ARNALL JUAN, *Los manuscritos, incunables y demás impresos de la biblioteca del convento de San José de Barcelona...* p. 8.

¹⁹ Els fons dels convents també eren ambicionats per la Reial Acadèmia de Bones

1847, i per Reial Ordre de 10 de gener, el Ministeri de Comerç, Instrucció i Obres Públiques deixava tancat aquest caràcter doble, i exhortava a la present Reial Ordre el rector Joaquim Rey que «*se haga V.E. cargo de la mencionada Biblioteca, conservándola abierta para el público en el mismo local que hoy ocupa y en la forma que ha estado hasta el día, hasta tanto que ejecutadas las obras necesarias en el edificio de la Universidad, puedan ser trasladados a ella los libros de que se compone [...]»*²⁰.

Hem de remarcar dos fets fonamentals que determinaren la categoria científica de la Biblioteca Universitària. Com diu Jordi Torra, «*malgrat els bons desitjos, durant aquesta primera etapa només es van poder dotar [les biblioteques universitàries] con muchos libros de los que pertenecieron a los antiguos conventos [cursiva a l'original] i deixaren per a una segona etapa, que costà llargs anys d'arribar-hi, l'adquisició de les obres modernes que, per altra banda, eren molt escasses a quasi totes les universitats del país»*²¹. De fet, i per descriure per part d'un universitari del moment com es veia la Biblioteca l'any 1903, de l'obra d'Agustí Calvet «Gaziel» *Tots els camins duen a Roma*, Jordi Torra n'extreu el fragment següent:

*«Per les altures hi havia també la Biblioteca, a la qual no arribava a anar ni un dos per cent d'alumnes; la majoria la desconeixien en absolut. Dotada misèrrimament, no era, ni per atzar, una biblioteca universitària, sinó un fons antic, gairebé tot provinent dels convents saquejats i suprimits a començaments del segle XIX, i sols augmentat després amb comptagotes, de consignacions oficials i obres donades pels autors mateixos... La Biblioteca, al pis de dalt, era una paorosa nevera»*²².

De fet la Universitat estava sobrepasada pel volum d'obres emmagatzemades i la majoria sense catalogar. El mateix any 1847 que s'atorgà la plena propietat de la biblioteca a la Universitat de Barcelona, es calcula que aquesta havia de reunir uns 100.000 volums, dels quals només 38.000 estaven degudament catalogats i col·locats a les prestatgeries. La migradesa dels recursos

Lletres de Barcelona, i de fet els volums foren dipositats durant un bon període de temps en locals pertanyents a aquesta corporació. Deixo, però, el desenvolupament del conflicte per a l'apartat dedicat a la biblioteca de la Reial Acadèmia.

²⁰ Extret de S. ALCOLEA, D. LAMARCA, P. LLOPART, J. TORRA, *La biblioteca...*, p. 34.

²¹ IBÍDEM, p. 41.

²² IBÍDEM, p. 46.

feia que el pressupost per a la Biblioteca es destinés en aquest període i de forma gairebé íntegra a la construcció i adequació d'espai on guardar les obres que ja es posseïen, més que no pas a adquirir-ne de noves.

Amb tot, hem pogut accedir a un catàleg de sala, en concret la Sala 3, que se subdividia en deu subcatàlegs, la qual cosa ens fa suposar que la resta de la Biblioteca tenia una classificació semblant. Aquest document, que datem sobre el 1900, divideix les obres en les branques de coneixement següents: 1. ciències i arts en general, 2. ciències filosòfiques i ocultes [sic], 3. ciències morals, 4. ciències polítiques, 5. ciències econòmiques i administratives, 6. ciències físiques i químiques, 7. ciències naturals, 8. ciències medicales [sic], 9. ciències exactes, i 10. arts i oficis.

Entre les obres representades en els cinc primers catàlegs cal destacar la presència de les obres de Jaume Balmes, la *Historia philosophia*, 1853, la *Filosofia fundamental* de 1858, el *Criterio* de 1857 i la *Lógica* de 1858; de Kant una obra de Zallinger que fa referència a la filosofia kantiana i la seva *Philosophie transcendente*, en edició de 1831 i en francès. Hi són presents també *La Enciclopèdia*, 1751 (amb l'anotació «*es la grande de Diderot i D'Alambert*»²³); de Condillac la *Logique* en edició de 1802 i *La lógica en diálogos* de 1794, sense que es conegui el nom del traductor; Coussin, Ahrens, Martí d'Aixalà amb el seu *Curso de filosofia elemental*, de 1841, Signier, Guyot, Descartes, Newton... i una edició de 1822 de *L'esquisse d'un tableau historique de l'esprit humain et ses progrès* de Condorcet.

En el camp de las ciències físiques i químiques hi és Mateu Orfila en edició francesa de 1851 del seu *Elements de chimie*; Humboldt amb dues obres, *Essays geognostiques des glissements des roches dans les deus hemisphères*, de 1826, i *Cosmographie ou description phisique du monde*, edició de 1855. També hi són Spuverain, Guillemin, i el mateix Pere Felip Monlau amb una obra anomenada *Sobre la necesidad de establecer prados artificiales en España*, de 1834.

El catàleg de ciències medicales sobta per la important presència d'especialistes relacionats amb la frenologia, M. Cubí, Pers i Ramona, Ottin, Bessières, però també la important representació de Sydenham, gairebé pare de la nova medicina durant el barroc anglès, amb quatre

²³ Si la dada fos certa, seria una primera edició, ja que l'obra s'elaborà entre 1751 i 1772.

edicions de la seva *Opera Omnia* (1696, 1735, 1769, 1776) i una edició de 1835 de *Medicina práctica* sense traductor conegut. Amb tot, el pes continua sent hipocràtic, amb nou obres. En aquest mateix catàleg torna a aparèixer Mateu Orfila amb tres obres, *Traité de médecine legale*, de 1836; *Socorros que se han de dar a los envenenados o asfixiados*, de 1818, i el *Traité de toxicologie*, edició francesa de 1843. El camp de les malalties mentals, a banda dels citats frenòlegs, queda completat amb Giné i Partagàs, Philippe Pinel amb l'obra *Tratado de la enagenación del alma*, edició en castellà de 1804, Pi i Molist, i Monlau.

D'altra banda, i aquest és el segon factor que limitava el creixement de la Biblioteca en allò referent a la posada al dia del seu fons, la forta centralització de la política universitària del nou Estat liberal espanyol, i en concret la legislació Pidal²⁴ sobre el tema deixa la decisió de les noves adquisicions al ministeri de l'Estat competent en la matèria.

Respecte al servei que prestava la Biblioteca entre trasllat i trasllat i sempre que es poguessin trobar les obres que el visitant volia consultar, la Biblioteca restà des de 1843 sota la direcció de Joaquim Roca i Cornet (1804-1873) i Marià Aguiló i Fuster (1825-1897), que donaven un servei d'atenció al públic de cinc hores diàries, amb l'ajut de dos ajudants i un porter.

Els altres centres de lectura

Un primer acostament als centres de lectura de la ciutat de Barcelona arribada la dècada de 1860 ens l'ofereix Jaume Fustagueras²⁵, sobretot en el que fa referència a centres privats de lectura, tot i que no n'indica l'any de fundació o de posada en marxa. Tot plegat sembla que els centres més particulars, la relació dels quals s'ofereix tot seguit, constituïen cenacles

²⁴ Llei Pedro José Pidal (1800-1865), de 17 de setembre de 1845. Manca absoluta d'autonomia universitària, no admet més direcció que la del Govern. La posterior llei Moyano (Claudio Moyano i Samaniego, 1809-1890), del 1857, que estableix l'ensenyament obligatori entre els 6 i els 9 anys, en el camp universitari no modifica en gran mesura la filosofia que traspua la llei Pidal, amb el rector nomenat pel Govern i de qui depenen tots els centres d'ensenyament del seu districte.

²⁵ J.FUSTAGUERAS I FUSTER, *Breve reseña de los archivos, bibliotecas, gabinetes, monetarios y museos de Barcelona*, Imp. de La Publicidad de Antonio Flotats, Barcelona, 1858.

força elitistes, tot i que cal destacar, si la font que emprem és correcta, la importància de les seves col·leccions.

- Biblioteca de Don Miguel Mayora. Carrer de la Palma de Sant Just núm. 5. 2.500 volums.

- Biblioteca de Don Jaime Fustagueras i Fuster. Carrer Mercaders, 24. Uns 6.000 volums, entre els quals *Cortes, Usages, Constituciones, Ordenamientos y Reales Pragmáticas de Cataluña*. També cal destacar els Furs de Catalunya, Aragó, Mallorca, València; la sèrie d'opuscles de les guerres dels catalans contra Felip IV, Carles II i de Successió; i les *Cròniques* de Jaume I, Carbonell, Muntaner, Tomich, Desclot, Marcillo... La biblioteca té també un museu numismàtic amb 4.000 peces entre monedes i medalles.

- Biblioteca de Don José Antonio Llobet i Vall-llosera. Carrer de Tras-Palacio núm. 11. 3.000 volums en diferents llengües, un exemplar de les *Constituciones de Cortes...*, dos manuscrits *d'Historia antigua de Cataluña*, diversos del seu oncle Francesc Llobet i Mas, prior de Santa Maria de Meya, referents a la història eclesiàstica de Catalunya del segle V al X, i de la història civil de diferents punts del Principat. Dues col·leccions força nombroses sobre la història d'Àsia una i sobre qüestions dels jesuïtes l'altra.

- Biblioteca episcopal, en el Seminari Tridentí. Uns 1.500 volums d'autors del principat —important aportació de Carles de Gimbernat (1765-1834)— i d'altres 20.000 i 2.000 manuscrits, recollits de les biblioteques dels bisbes Climent i Valladares, però principalment de la biblioteca dels pares jesuïtes.

La Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona²⁶

La que havia nascut l'any 1700 com a Acadèmia dels Desconfiats, arribava al segle XIX amb una relativa bona salut i sent un referent cultural de la ciutat. De fet, es demanarà el parer dels seus membres durant tot el procés de desamortització, i els seus suggeriments salvaren més d'una obra i més d'un edifici religiós del seu enderroc.

²⁶ Sobre la història de la Reial Acadèmia: DDAA, *Historia y labor de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, desde su fundación en el siglo XVIII*, RABLLB, Barcelona, 1955. Sobre la Biblioteca: F. MATEU I LLOPIS, *El Archivo, la Biblioteca y el Museo de la R.A.B.LL.*, p. 209-219. Aspectes històrics: MARTIN DE RIQUER, *Breve historia de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, p. 3-32.

Aquesta característica afavorí que el 1836 es demanés a la reina regent Maria Cristina autorització per recollir papers, manuscrits i impresos «*que se han encontrado en Bibliotecas de Monasterios y conventos al objeto de que no se pierdan*», sol·licitud que seria atesa el 12 de juny del mateix any, i a la qual es va afegir el que fes referència a antiguitats catalanes. En ple procés desamortitzador, el 6 de desembre la Reial Acadèmia instal·lava al monestir de Sant Joan de la capital catalana un arxiu i dipòsit amb antiguitats, manuscrits, monedes i llibres, de les quals, les tres primeres classes d'objectes romandrien a la Institució i els llibres provocarien una disputa amb la nomenada Biblioteca Provincial i Universitària (vegeu apartat corresponent), de la qual, bàsicament i a grans trets, sortiria triomfant la segona.

Respecte als llibres que posseïa al segle XIX, no podem fer cap mena d'aproximació, tot i que hem de suposar, per la mateixa edat de la Institució, que havia acumulat un volum important en quantitat i qualitat. Andreu Balaguer i Merino (1848-1883), aleshores arxiver de la Institució, hagué de respondre a Manuel Duran i Bas el 19 de novembre de 1881 que no hi havia cap catàleg de la Biblioteca. Tenim constància de l'existència d'un «*Aranzel de los libros de la R. Academia de B.L. de Barcelona que después de la expatriación ha entregado el socio D. Pedro Font al socio Sr. Baron de Serdú*» (1821, cinc folis anvers i revers, sense enllestir pel que sembla) i un quadern de tres fulls amb el que semblaven ser les obres adquirides en el període posterior, 1823-1833.²⁷

Unes petites reflexions al voltant de la lectura a la ciutat de Barcelona no poden deixar de palesar la influència significativa que, novament com en d'altres àrees de la vida cultural catalana, tingué la iniciativa privada, no solament en la difusió cultural, tema en el qual com significativament destacàvem al començament d'aquestes planes hem d'anar força a les palpentes, ja que el naixement incontestable de la lectura en públic no pot ser ni quantificada ni valorada quant al nombre d'assistents ni quant a la recepció que del que es llegia es feia entre els

²⁷ F. MATEU I LLOPIS, *El Archivo, la Biblioteca y el Museo de la R.A.B.LL.* p. 211 dins DDAA, *Historia y labor de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona...*

assistents, sovint analfabets i amb unes capacitats per desenvolupar el pensament abstracte discutibles, com en el manteniment d'un important patrimoni que ja a començament de segle, com assenyala el pare Villanueva, es trobava en unes condicions de conservació lamentables. La tasca realment important en aquesta primera meitat, repeteixo, és la de conservació; temps vindrà en què mitjançant el recuperat i l'importat es puguin crear les elits dirigents i amb un fort compromís amb el país que prenguin a les seves mans la reconstrucció de les estructures polítiques del Principat.